
THE BULGARIAN TOLSTOIST TEACHERS AND THEIR INTERNATIONAL CONTACTS IN THE 1920s - 1940s

Margarita Terzieva

University "Prof. Dr. Asen Zlatarov" - Burgas, Bulgaria, mater@abv.bg

Abstract: The article analyzes the relations of the Bulgarian Tolstoy pedagogues in the 1920s - 1940s: prof. Dimitar Katsarov, Iliya Enchev, Nikola Venetov /Nikola Antonov Dimov/, Ana Tsanova, Zheni Bozhilova-Pateva - with related communities from different countries of the world:

- Communard Tolstoists from Russia;
- vegetarians from Germany;
- Doukhobors from Canada;
- pacifists from Switzerland and India.

The leading ideas that create these peculiar connections are:

- for free education at school;
- for living in a peaceful society, denying war and violence;
- for joint cultivation of the land in cooperatives,
- for moral and material support of co-creators.

A historical-pedagogical study of state and personal archives in different cities of Bulgaria was carried out. Interviewed descendants of Bulgarian Tolstoy pedagogues.

As a result of the retrospective analysis, the following conclusions are drawn:

Tolstoy pedagogues in Bulgaria provide international support for refusals from military service and receive similar support from their co-thinkers abroad.

They share the visions of a new school of educational reformers from Europe, Asia and America.

Tolstoists have a certain role in building a united front against militarism and war both in Bulgaria and abroad.

The Bulgarian followers of Tolstoy are advocates for a peaceful working life and through the farm in Mechkur they clearly show their like-minded people from abroad how to work cooperatively and rely on fraternal mutual aid.

The strongest connections are between Bulgarian and Russian Tolstoy pedagogues /Evgeniy Ivanovich Popov, Anna Malorod, brothers Gustav and Gunter Turk/, which is evident from the periodical press with a similar ideological orientation.

Keywords: pedagogues, Tolstoyism, international relations

БЪЛГАРСКИТЕ ПЕДАГОЗИ ТОЛСТОИСТИ И ТЕХНИТЕ МЕЖДУНАРОДНИ КОНТАКТИ ПРЕЗ 20-ТЕ – 40-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Маргарита Терзиева

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас, България, mater@abv.bg

Резюме: В статията са подложени на анализ връзките на българските педагози толстоисти през 20-те – 40-те години на ХХ век: проф. Димитър Кацаров, Илия Енчев, Никола Венетов /Никола Антонов Димов/, Ана Цанова, Жени Божилова-Патева - със сродни общности от различни страни на света:

- комунари толстоисти от Русия;
- вегетарианци от Германия;
- духобори от Канада;
- пацифисти от Швейцария и Индия.

Водещите идеи, които създават тези своеобразни връзки, са:

- за свободно възпитание в училище;
- за живот в мирно общество, отричащо войната и насилието;
- за съвместна обработка на земята в кооперативи,
- за морална и материална подкрепа на съидейниците.

Извършено е историко-педагогическо проучване на държавни и лични архиви в различни градове на България. Интервюирани на потомци на български педагози толстоисти.

В резултат на ретроспективния анализ се налагат следните изводи:

Педагозите толстоисти в България оказват международна подкрепа за отказите от военна служба и получават подобна подкрепа от своите съидейници в чужбина.

Те споделят вижданията за ново училище на педагози реформатори от Европа, Азия и Америка.

Толстоистите имат определена роля за изграждане на единен фронт срещу милитаризма и войната както в България, така и в чужбина.

Българските последователи на Толстой са радатели за мирен трудов живот и показват нагледно чрез стопанството в Мечкюр на своите съмишленици от чужбина как да се трудят на кооперативни начала и да разчитат на братска взаимопомощ.

Най-силни са връзките между българските и руските педагози толстоисти /Евгений Иванович Попов, Анна Малород, братя Густав и Гюнтер Тюрк/, което проличава от периодичния печат с подобна идейна ориентация.

Ключови думи: педагози, толстоизъм, международни връзки

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Българските толстоисти винаги са се стремяли към световното братство, проповядвано от Лев Толстой, и непрекъснато поддържат връзка със съмишленици от чужбина. Чрез тези контакти те се превръщат в част от международната толстоистка и вегетарианска общност, утвърждават българското присъствие в есперантското и въздържателното движение, включват се активно в Интернационала на борците против войната.

2. МЕТОДИ

За целите на изследването са проучени толстоисткият периодичен печат и личната кореспонденция на лидери на движението, съхраняващи се в държавни архиви или предоставени на автора от техни родственици. Прилага се ретроспективен анализ.

3. РЕЗУЛТАТИ

Безспорно най-голямо значение за толстоистката общност има личната кореспонденция. В статията си „Българските кореспонденти на Лев Толстой“ руският учен А. И. Опулски посочва, че от 58 пишещи писма на писателя българи четирима са учители, а други девет са от учащата се младеж – двама студенти, шестима гимназисти, един семинарист (Опулски: 1964, с. 91). Тъй като не са изброени поименно, допустимо е да се предположи, че част от тях са привърженици са идеите на Толстой и засвидетелстват на писателя своето уважение.

Списание „Възраждане“ – печатен орган на толстоисткото движение, поддържа специална международна рубрика, за да могат неговите читатели да се убедят в широкото разпространение на идеите на толстоизма в Европа и по света. В първите годишници най-често се обнародват публикации за отказите от военна служба. Те намират отзвук в нашата страна още в началото на миналия век, като най-масовите им прояви са по време на Първата световна война и непосредствено след нея. (Гордеева: 2022, с. 5-9) Стоицизмът на българските толстоисти, избрали подобна форма на протест срещу милитаристично настроеното правителство, отприщва потока от клевети на буржоазната преса и недоволството на левия печат, който счита тези прояви за неефективни, неспособни да блокират „добре смазаната военна машина“.

Отвърщайки на националистическите нападки срещу отказите на толстоистите от военна служба, Слав Делкинов¹ написва под псевдонима Делкин статията „Влиянието на Толстой в света“. Там той представя тази антимилитаристична проява в световен мащаб. Делкинов цитира отказите от военна служба в редица страни, за да докаже, че това не е изолирано явление, а пацифистична тенденция, на която не е чужда и нашата страна: посочени са 16000 случая в Англия, 10000 в Америка; в Холандия – 1500 души за 1923 година; Швеция – 245 отказа само за 1924 г., а общият брой откази е 921; Русия – 897 отказа до Първата световна война и в началото ѝ; Югославия – 1030 души само за 1924 г. (Делкинов: 1925, с. 1).

Близък до средите на българските педагози толстоисти е добре известният в чужбина, но малко познат у нас Тодор Бъкларов (Михалчев)². През 20-те години на миналия век той получава в България смъртна присъда за анархистичната си дейност. Защишава дисертация върху творчеството на Уилям Годуин. Работи като

---

¹ Делкинов, Слав /1894-1977/ - редактор на толстоистките вестници „Свобода“ и „Нов живот“. Сътрудничи на духоборското издание „Искра“. Съпруг на педагожката Бонка Станева.

² Тодор Бъкларов /1899-1968/ - един от водачите на Интернационала на борците против войната, полиглот с множество международни контакти.

университетски преподавател в Хамбург. Във вестник “Свобода” са поместени негови преводи на стихове от френски език и пътеписи. (Терзиева: 2016, с. 91-92).

При учредяване на стопанството в Мечкюр през 1926 година е необходима доста голяма сума пари и бъдещите комунари се обръщат с молба за помощ към съмишленици в страната и извън нея. В циклостилното издание „Вегетарианското поселение при с. Мечкюръ, Пловдивско (досегашен живот и бъдещо доизграждане)“, на което липсва обозначение с годината на издаване, се споменава, че „на този призив се озовават д-р Ейнар Ерици от Стокхолм, приятел на Илия Енчев³, който внася 85 000 лв., и Грета Закс от Лайпциг със сумата 3 500 лв.. Това не е изненада, защото международните връзки и авторитет на Илия Енчев се засилват, след като той по време на пребиваването си в Германия посещава образцовото стопанство в Еден и чете доклад на международния вегетариански конгрес в Стокхолм през 1925 г. Несменяем председател на стопанството, Енчев популяризира опита на мечкюрци, а в края на 40-те години в него бъдещите обитатели на кибуците в новосъздадената държава Израел придобиват нужни за работата умения и навици.

Оскъдни и подлежащи на допълнителен анализ са фактите за връзката на българските толстоисти с канадските духобори. В Държавния архив в Пловдив се откриха две писма, изпратени до Илия Енчев от Пьотр Малов и Фьодор Пепин, предводители на духоборите. Първото е „Открито писмо до ръководителите на държави от целия свят, съдии, правителствени инспектори и всички други служители на човешкия закон“, а второто е копие от писмото до братята квакери, които съветват духовните си събрата да намерят начин да постигнат разбирателство с канадското правителство. В него водачите обясняват отрицателния си отговор на това предложение и припомнят лишенията, мъченията и жертвите от периода на заселването на духоборите в Канада до началото на 30-те години. Тъй като липсва датировка, може да се предположи, че тези писма са писани в началото на 30-те години на миналия век и целят международна подкрепа от идейни съмишленици, която вероятно им е оказана в духовен план. Не е открито свързващото звено между българските толстоисти и канадските духобори, но наследниците на Й. Ковачев и Сл. Делкинов предполагат, че това вероятно е посредничеството на Мария Вапцарова – по баща Скороходова, дъщеря на руски толстоист, омъжена за българин, чиито роднини намират прием сред духоборската общност в Канада. Най-задълбочени и трайни са контактите с руските толстоисти, като българските педагози, свързани с идейното движение, им предоставят трибуна за изява – своите печатни издания. Те следят с интерес статиите им, коментират и анализират теоретичните им постановки, опитват се да ги приложат в собствената си практика.(Нагина: 2022) До появата на учен от ранга на проф. Димитър Кацаров⁴ безспорен авторитет в областта на образованието и възпитанието редом с Толстой е Ив.Горбунов-Посадов⁵, чиито идеи са прокламирани у нас от Н. Венетов и А. Цанова.

Мечтата за ново училище не напуска педагозите толстоисти през бурните десетилетия от първата половина на ХХ век. На страниците на списание „Възраждане“ те привеждат редица примери за търсенията на своите съмишленици от Европа, Азия и Америка:

- светското неделно училище в Locle, Швейцария, където се дава „нова и по-свободна идея за християнската етика“ – там децата от 7 до 17 години учат християнството „без обреди и догми“, възпитавани са в дух на пацифизъм;

- училището в кооперативната колония ЛАНО в американския щат Луизиана, където се акцентира върху практическите умения; половината от времето си учениците прекарват в училище, а другата половина – в работилниците и индустриалните „заведения“;

- училището на Рабиндранат Тагор в Индия – т.нар. Дом на мира;

- Fellowship School – училището за общественост на брега на Женевското езеро в Швейцария – там се възпитават деца от различни народности, които водят природосъобразен начин на живот, а режимът на хранене е вегетариански; има отделни класове за момичета и момчета, построени са сцена и дърводелска работилница, училището разполага със собствена печатница; заедно с учителя учениците обработват градината и упражняват различни видове стопански труд (училището е посетено лично от Жени Божилова-Патева, която публикува статия за него);

³ Илия Енчев /1890-1953/ - талантлив педагог и драматург.

⁴ Димитър Кацаров /1881-1960/ - един от най-видните български педагози и психолози. Неговата концепция за нравствената психология е „основана върху идеите на толстоизма и прагматичния функционализъм“ [Няголова: 2019].

⁵ Иван Горбунов /1864-1940/ - руски педагог, издател и ревностен последовател на Толстой. Преводи на негови статии са обнародвани в списанията „Възраждане“ и „Свободно възпитание“.

- училището на комуната “Жизнь и труд” в далечен Сибир, откъдето до българските съмишленици пристигат писмата на Е. И. Попов и други педагози. (Агарин, Терзиева: 2016). Известно е, че руският толстоист е посетил България през 1908 г., за да се види със затворения заради отказ от военна служба М. Попов и изпратения в дисциплинарен батальон Христо Досев. Благодарение на Йордан Ковачев в български превод излизат стиховете на Густав Тюрк и Анна Малород – учители в училището на толстоистката комуна. Те са обнародвани в „Здрав живот“, „Свобода“ и „Нов живот“. (Терзиева: 2016, с. 77-78).

Литовският толстоист Едуард Левинскас (1893-1975), преводач на трудовете на Лев Толстой в родината си, сътрудничи на списание „Възраждане“ („Толстой в Литва” – 1931, кн.2, с. 82-84; „Около “заминаването” на Толстой – 1932, кн. 6, с. 170-173) и в-к „Свобода” с дописки за преследванията, на които са подложени толстоисти и вегетарианци в родината му. Той изпраща специални поздравии на откриващия се през 1933 г. XV конгрес на Българския вегетариански съюз. Едуард Левинскас има зад гърба си четвъртвековен педагогически стаж, когато след войната е изселен със семейството си далеч от родните места и кореспонденцията му с българските му приятели – най-вече с писателя Йордан Ковачев, прекъсва. Официалната причина за дългогодишното му изгнание е, че съпругата му е етническа германка (Поповский: 1983).

И руските, и българските изследователи на толстоизма са на мнение, че той безвъзвратно си е отишъл в резултат на репресиите и липсата на трибуни за изява – след 1938 година в Съветския съюз и след втората половина на 40-те години в България се използват само термините „вегетарианство“ и „вегетарианец“ като синоними на „чуждачество“. Дисонанс в това явно единодушие внася писмо от архива на Йордан Ковачев, получено от руснака Василий Хоружий на 19 март 1961 година. То започва с благодарност за изпратените книги от някогашното българско издателство „Посредник“, както и с известието, че за смъртта на Стефан Андрейчин⁶ са уведомени “всички приятели”, които е успял да види. Писмото съдържа и една чисто професионална молба - да бъдат изпратени семена от кооперативното стопанство в Прослав от различни сортове зеленчуци. Особено интересен е адресът на подателя: Москва, Ленинградский проспект, Авиационный переулок, д. №6, Московский институт усовершенствования учителей, кафедра биологии. Агрономът Василий Хоружий не е скъсал с миналото си на толстоист и очаква от българските си приятели отзивчивост и помощ.

4. ИЗВОДИ

Събраните доказателства за международните връзки на българските педагози толстоисти през първата половина на XX век показват, че:

Педагозите толстоисти в България оказват международна подкрепа за отказите от военна служба и получават подобна подкрепа от своите съидейници в чужбина. Това е особено необходимо за тях, защото в българските условия десните сили обявяват този способ за протест за национално предателство, а левият печат – за неефективна форма на борба с милитаризма.

Българските педагози толстоисти имат определена роля за изграждане на единен фронт срещу милитаризма и войната както в България, така и в чужбина. Те са радатели за мирен трудов живот и показват нагледно чрез стопанството в Мечкюр на своите съмишленици от чужбина как да се трудят на кооперативни начала и да разчитат на братска взаимопомощ.

Най-силни са връзките между българските и руските педагози толстоисти, което проличава от периодичния печат с подобна идейна ориентация. Макар и морална, тя е от решаващо значение за руските комунари, подложени на гонения и физическа разправа от властта.

ЛИТЕРАТУРА

- Агарин, Е., & Терзиева, М. (2016). Евгений Иванович Попов и его связи с болгарскими толстовцами. Две культуры за единен свят. Бургас.
- Делкинов, С. (1925). Влиянието на Толстой в света. – *Свобода*, бр.104.
- Нагина, К. (2022). На пути духовного исцеления: Л. Н. Толстой и толстовцы в поисках нравственного смысла труда. *Социальные и гуманитарные науки. Серия 7. Литературоведение*. С. 78-80.
- Няголова, М. (2019). Методологическая направленность болгарских публикаций по психологии во время Второй мировой войны. *Известия Иркутского государственного университета. Серия: Психология*, т. 42.
- Опулски, А. (1964). Българските кореспонденти на Л.Н.Толстой. – *Език и литература*, кн.3.

⁶ Стефан Андрейчин /1869-1961/ - „патриарх на толстоизма в България“. Основател на толстоистката колония в Алан Кайряк. Преводач на произведения на Л. Толстой и други руски толстоисти.

- Поповский, М. (1983). Русские мужики рассказывают... Последователи Л.Н.Толстого в Советском союзе 1918-1977. Overseas publication interchange LTD, London.
- Стефанов, И. (2021). Живот в духа: към историята на толстоизма в България. София, Изток-Запад.
- Терзиева, М. (2016). Българските толстоисти и тяхното обкръжение. Бургас, 156 с.
- Терзиева, М. (2019). Толстоизмът и обществените организации в България през първата половина на XX век. *История*. Т. 27. № 3. С. 277-290.
- Gordeeva, I. (2022). Tolstoyans and the European Pacifist Movement in the 1920-1930s: *The Early History of European Transnational Solidarity*. CAS Sofia Working Paper Series 12:1-28.